

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

УДК 947.084 /477/

ГРІНЧЕНКО Віктор Григорович

ПОЛІТИЧНА І ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

І.С.КЛИМЕНКА / 1917 - 1937 рр. /

07.00.01. - Історія суспільних рухів
і політичних партій

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня

кандидата історичних наук

Дніпропетровськ

1993

АВ 27.839
АВ 27.840
Робота виконана на кафедрі української історії і етнополітики Дніпропетровського державного університету

Науковий керівник - кандидат історичних наук, доцент
ШУМРИКОВА Людмила Петрівна

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор
ІВАНЕНКО Валентин Васильович,
кандидат історичних наук, доцент
МИХАЙЛЮК Олександр Володимирович

Провідна наукова установа - Донецький державний університет

Захист відбудеться "6" листопада 1993 р. о 13 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 053.24.03 по при-
судженню вченого ступеня кандидата історичних наук в Дніпро-
петровському державному університеті /м. Дніпропетровськ,
пр. Гагаріна, 72, аудиторія 604/.

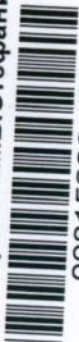
З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розіслано "6" вересня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
доцент

КРИНИЙ І.О.

ЛННБ України ім. В. Стефаніка

00815228 (Q)

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Бажання знати правду про своє історію і тих, хто її творив, глибоко характерне для нашого народу. Особливо це стосується історії радянського періоду, яка ще до недавнього часу була найбільш фальсифікованою і залежною від ідеологічного впливу. Для нас цінний як позитивний так і негативний досвід історії. Народ, який виніс такі тяжкі випробування, має право сьогодні знати причини перемог і поразок а також імена тих, хто сприяв або заважав його успіхам, хто приймав рішення, що визначали долі тисяч і навіть мільйонів людей.

Одним з важливих напрямів історичних досліджень є сьогодні персоналістика. Часто краще багатьох міркувань діють на читача чи аудиторію конкретні факти про життя і діяльність яскравих осіб. Олюднення історії сприяє поглибленню історичного пізнання, піднесенню історичної науки на якісно новий рівень.

У персоналістиці, як і в історичній науці в цілому, потреба в точних і об'єктивних знаннях і зважених оцінках довго не знаходила свого задоволення. Зміни в політичному курсі і керівництві колишньої радянської держави постійно супроводжувались то тавруванням вчорашніх героїв, то возвеличуванням нових вождів. Офіційна історична наука зазнавала перепадів в оцінках, викривлень і все більше знеособлювалась. З історії зникали постаті керівників, як і постаті людей з народу. Історія перетворювалась з історії людей в історію ідей, де діяли аноніми "трудящі маси", які втілювали в життя чергові "історичні рішення" правлячої партії, що також в значній мірі деперсоніфіковувалась.

В залежності від політичної кон'юнктури у трактуванні історичної ролі політичних діячів не обходило без перегинів як в одну, так і в іншу сторону. Зокрема, історична персоналістика в останні десятиріччя страдала тенденціям, згідно якої вчорашні "вороги народу", які тепер були реабілітовані, зображувались виключно як позитивні герої, позбавлені якихось прорахунків і помилок, як жертви сталінізму, що нібито не мали ніякого відношення до становлення цього режиму.

В останній час намітились нові значні досягнення в процесі подолання знеособлення історії. Однак і сьогодні в значній мірі актуальним залишається написання дійсно наукових біографій політичних діячів, в тому числі і тих, яким уже присвячені дослідження, розширення їх джерельної бази, внесення нових фактів, очищення цих

біографій від будь-якої ідеалізації, від існуючих догм і стереотипів. Під таким ракурсом можна було б написати про багатьох більш чи менш відомих партійних діячів, які працювали у 20-30-і роки.

Одним з представників цієї категорії політичних діячів є Іван Євдокимович Клименко /1891-1937/. Більшовик з дореволюційним стажем, видний державний і партійний працівник, яскрава і неординарна особа, він прожив непросте життя, сповнене як героїчних так і трагічних сторінок. Як і багато його товаришів по партії він став жертвою сталінського режиму і був репресований, хоча на різних етапах історії радянського суспільства об'єктивно сам сприяв утвердженню тоталітаризму.

Біографія І.Є.Клименка, як одного з політичних діячів, які в недалекому минулому творили нашу історію, становить безумовний інтерес. В ній у повній мірі відобразився складний і суперечливий час революції, громадянської війни і перших десятиліть будівництва нового, створеного у відповідності з більшовицькими ідеалами, суспільства. За роки своєї діяльності І.Є.Клименку доводилось особисто приймати участь у багатьох важливих історичних подіях, в певній мірі впливати на них. Виклад його політичної біографії збагачує також і історичний опис цих подій.

Наукова розробка проблеми. В історичній літературі тривалий час замовчувались політичні діячі, які стали жертвами репресій. Такою фігурою замовчування декілька десятиліть була й особа І.Є.Клименка. Літературу, в якій у тій чи іншій мірі згадується про нього, можна хронологічно поділити на два періоди. Перший - 20-і - початок 30-х рр. і другий - середина 50-х - 80-і рр.

Література першого періоду була переважно мемуарною / про неї див. нижче при характеристиці джерельної бази дослідження/. Деякі роботи з тематики, що нас цікавить, в рівній мірі можна віднести до мемуарної та історико-популярної літератури. Це перш за все роботи Є.Бож, А.Сивцова, П.Анулова. Є.Бож згадує у своїй роботі ім'я І.Є.Клименка в зв'язку з діяльністю Народного секретаріату¹, А.Сивцов - в зв'язку з січневим повстанням київського пролетаріату в 1918 р.² П.Анулов, описуючи у своєму нарисі роботу одеської більшовицької організації в період іноземної інтервенції 1918-1919 рр.,

¹ Бож Е.Б. Год борьбы. 2-е изд. К., 1990. С.250, 253.

² Сивцов А. Киевская Красная гвардия в борьбе за власть Советов. К., 1927. С.55.

висвітлив ряд цікавих фактів з діяльності І.Є.Клименка¹.

Його ім'я згадувалось і в ряді спеціальних історичних досліджень, зокрема в роботах Д.Ерде та А.Гуковського².

У наступні роки ім'я І.Є.Клименка, репресованого в 1937 р., було повністю виключене з історичної літератури. Ситуація змінилась лише з середини 50-х років, після його реабілітації. З цього часу окремі моменти його біографії знаходять своє відображення у ряді робіт, в яких йде мова про події, учасником яких він був, або в роботах, присвячених йому безпосередньо.

На протязі 60-80-х рр. ім'я І.Є.Клименка неодноразово згадувалось в узагальнюючих працях³, а також у спеціальних монографічних дослідженнях Ю.Я.Бондаря, Є.Д.Бойка, П.М.Шморгуна, А.Ф.Чмиги та інших⁴.

¹ Анулов Ф. Союзный десант на Украине // Летопись революции. 1923. №5. С.186-192; 1924. №1/6/. С.19, 36, 50.

² Эрде Д. Революция на Украине /От керенщины до немецкой оккупации/ К., 1927. С.222,227,229; Гуковский А. Французская интервенция на юге России /1918-1919/ // Пролетарская революция. 1926. №7/54/. С.124.

³ История Украинской ССР: В 10 т. Т.5. К., 1983. С.240,387; Т.6. К., 1984. С.57,193,394; Т.7. К., 1984. С.52; Великий Лютень і громадянська війна на Україні. К., 1987. С.26,40,247,384; Українська РСР в період громадянської війни /1917-1920 рр./ : В 3 т. Т.1. К., 1967. С.45,385; Т.2. К., 1968. С.131,137,235; Історія міст і сіл Української РСР. Київ. К., 1968. С.196,251,261; Київська область. К., 1971. С.38; Кіровоградська область. К., 1972. С.42,552; Одеська область. К., 1971. С.33,34,106; Історія Комуністичної партії Радянського Союзу: В 6-ти т. Т.4. Кн.2. С.47; Очерки истории Коммунистической партии Украины. К., 1964. С.257,268,280, 338,360, 376,466; Очерки истории Коммунистической партии Украины. К., 1977. С.144,294,389; Очерки истории Киевской городской и областной партийных организаций. К., 1981. С.99; Очерки истории Одесской областной партийной организации. О., 1981. С.189,191,192,197,203; Очерки истории Кировоградской областной партийной организации. Днепропетровск. 1981. С.54,55; Очерки истории профессиональных советов Украинской ССР. К., 1983. С.96 та ін.

⁴ Белан В.Я. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г. К.,1960. С.50; Бондар Т.Д. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської

В контексті важливих історичних подій розкривались і окремі аспекти його політичної біографії, пов'язані переважно з роботами в Київській організації РСДРП в період нового революційного піднесення, а також під час революційних подій 1917-1918 рр. і в роки громадянської війни на Україні. Значно менше відтворений період 20-30-х рр. з біографії І.Є.Клименка, висвітлення якого зводилось в основному до згадки його імені серед активних учасників боротьби з внутріпартійною опозицією. До того ж деякі з цих робіт багато в чому застаріли, політичні акценти в них зміщені на догоду тодішньому режиму, а аналіз багатьох подій і політичних процесів вимагає сучасних оцінок.

Разом з тим, стосовно до теми дослідження, література цього періоду становить певну цінність тим, що вводить в широкий науковий обіг ряд фактичних даних з біографії І.Є.Клименка. Трактовка деяких з них не втратила свого значення і зараз. Зокрема, цінні факти, що стосуються біографії І.Клименка, містяться в історичній літературі "хрущовського" періоду. Так в "Очерках истории Компартии Украины", які вийшли в 1964 р., зроблена спроба правдивого показу негативної ролі Л.М.Кагановича на посту першого секретаря ЦК КП/б/У в 1925-1928 рр. Правда, робилось це під впливом політичної кон'юнктури і говорилося далеко не за все. Однак відмічався хибний стиль його керівництва і сказано зокрема про те, що під тиском Л.М.Кагановича І.Є.Клименко був необгрунтовано виведений з політбюро ЦК КП/б/У¹. Нічого подібного в наступному виданні "Очерков...", через тринадцять років, вже не говорилося.

Роботи останніх років /з кінця 80-х рр./ в деякій мірі компенсують недоліки попередніх робіт як з точки зору розширення кола фактичних даних, так і з точки зору зміни політичних оцінок. В наукових дослідженнях з ряду актуальних тем, зокрема в роботах Д.І.Шаповала та А.К.Солопова висвітлюються окремі важливі факти, війни /лютий 1918 - січень 1919 рр./ . К., 1968. С.64,115; Бойко С.Д. Борьба органов диктатуры пролетариата за укрепление социалистического строя на Украине. К., 1977. С.35; Шморгун П.М. В.І.Ленін і більшовицькі організації України. К., 1960. С.177; Чмыга А.Ф. Колхозное движение на Украине. /1917-1929 гг./ . М., 1974. С.172; Ленинский план построения социализма и его осуществление на Украине. К., 1982. С.45,91 та ін.

¹ Очерки истории Коммунистической партии Украины. К., 1964. С.376.

що стосуються політичної діяльності Клименка у 20-і роки¹. Певні інформативні відомості про його роботу у керівних структурах КП/б/У містять нові довідкові видання з історії компартії України².

Роботи, присвячені безпосередньо І.Є.Клименку, мають різноплановий характер, відрізняються за об'ємом, глибиною висвітлення і науковою значимістю. Серед літератури про нього, яка з'явилась у 50-х - 80-х рр. - наукові статті, біографічний нарис, короткі статті у різних довідково-енциклопедичних виданнях, газетні публікації. Згідно цієї класифікації роботи про І.Є.Клименка, різноманітні як за формою, так і за змістом, можна розбити на декілька груп.

Першу групу становлять наукові і науково-популярні статті про нього. Ряд статей з'явився незабаром після реабілітації І.Є.Клименка, і надалі публікації виходили до його ювілейних дат. В цьому плані слід відмітити статті В.М.Лапіної, С.Я.Случевської, Г.Г.Голубової, А.П.Мотієнка³. Всі вони висвітлюють основні періоди його життя, не зупиняючись на якомусь із них детальніше. Лише стаття Г.Г.Голубової дещо більш детально характеризує його діяльність на

¹ Шаповал В.І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні. К., 1990. С.60; Його ж. Л.М.Каганович на Україні // Укр. іст. журн. 1990. №8. С.71; Солопов А.Н. Кого считали кулаком в 20-е годы / К истории предпосылок перегибов в деревне // Вопросы истории КПСС. 1990. №10. С.65; Его же. Кого считали кулаком в 1924-1925 годах? // Трудные вопросы истории: Поиски. Размышления. Новый взгляд на события и факты. М., 1991. С.92.

² Компартія України. Цифри. Матеріали: До XXIII з'їзду Компартії України. К., 1990. С.101,102,159,161,163,189,190; Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді. К., 1990. С.402, 413,414,415,416,453,457,476,472,473; Комуністична партія України: з'їзди і конференції. К., 1991. С.30,34,64,74,76,78,87,89,90,95,96, 100,102.

³ Лапіна В.М. Іван Євдокимович Клименко // Борці за Жовтень. Вип.ІІІ. Діячі революційного руху на Одещині. Збірник коротких біографій активних діячів Жовтневої революції і громадянської війни в Одеській області. О., 1957. С.65-69; Случевська С.Я. Полум'яний більшовик І.Є.Клименко // Укр. іст. журн. 1962. №4. С.152-153; Голубова Г.Г. Один з керівників КП/б/У / До 80-річчя від дня народження І.Є.Клименка / // Там же. 1971. №9. С.113-114; Мотієнко А.П. До 90-річчя з дня народження І.Є.Клименка /1891-1942/ // Там же. 1981. №9. С.94-95.

посту другого секретаря ЦК КП/б/У. Вказані статті не уникли ідеалізації І.Є.Клименка, в них відсутні будь-які згадки про його помилки.

Революційній діяльності І.Є.Клименка присвячені наукові публікації М.М.Клименка¹. Базувчись на автобіографії, складеній І.Є.Клименком у 1934 р. для Товариства старих більшовиків, задіюючи ряд нових документів, він досить докладно характеризує ряд важливих моментів його революційної діяльності до 1918 року.

До цієї ж групи можна віднести і дослідження О.І.Дейнеги². Написане в кінці 60-х рр. в жанрі біографічного нарису, воно і на сьогоднішній день є єдиною спробою комплексного дослідження біографії І.Є.Клименка. Особливу увагу приділено його участі в одеському підпіллі в кінці 1918 - на початку 1919 р., а також його наступній радянській роботі в Одесі в роки громадянської війни. Цим кільком рокам присвячена майже половина роботи, що однак далеко не вичерпує можливостей для подальшої наукової розробки цього періоду діяльності І.Є.Клименка. В той же час відносно мало сказано про його роботу в 1921 р. у Катеринославі, недостатньо висвітлене останнє десятиліття життя І.Є.Клименка, коли його діяльність проходила за межами України. Відсутність цього матеріалу звужує зміст нарису і в певній мірі знижує його значимість.

Крім того, написана більше двох десятиліть тому робота О.І.Дейнеги в повній мірі несе на собі відбиток ідеологічних штампів свого часу. Звідси тенденційність у підборі фактів, прикрашення дійсності, наголос на позитивних /в тодішньому розумінні/ сторонах діяльності І.Є.Клименка і замовчування негативних моментів в його біографії. Як сам зміст фактів так і їх аналіз не виходять за суворі рамки дозволеного тоді в історичній науці. Не говориться навіть про те, що І.Є.Клименко став жертвою сталінських репресій, лише констатується, що його життя обірвалось у 1937 р. в розквіті сил.

Другу групу становлять короткі біографічні статті довідкового характеру у різних енциклопедичних виданнях³. В них з різною повно-

¹ Клименко М.М. Документальні джерела про революційну діяльність І.Є.Клименка // Архіви України. 1984. №3. С.57-60; Его же. Новые материалы о жизни и революционной деятельности И.Е.Клименко // Научные труды по истории КПСС. Республиканский междуведомственный научный сборник. Вып. 130. К., 1984. С.122-128,

² Дейнега О.І. Іван Клименко. О., 1968.

³ Українська Радянська Енциклопедія. Т.6. К., 1961. С.481; Ра-

тов висвітлені основні віхи політичної біографії І.С.Клименка. Однак їх виклад у більшості статей доходить тільки до 1927 р., а далі лише вказується, що потім він перебував на відповідальній господарській роботі. У жодній із статей не згадується про його короткий період діяльності у 1930 р. на посаді голови Сибірського крайвиконкому. Серед біографічних статей про І.С.Клименка як в енциклопедичних виданнях, так і в наукових публікаціях, присвячених йому, є розбіжності щодо року його смерті. Поряд з 1937 р. іноді називаються і 1938, і 1942 рр. В ході дослідження дисертанту вдалося остаточно з'ясувати дату смерті Івана Садокимовича.

Третя група публікацій, що аналізуються з даної теми, представлена численними газетними статтями, які в основному приурочені до ювілейних дат з дня народження І.С.Клименка. Це статті І.Комарової, С.Случевської, В.Кровського, А.Райтера, В.Василенка, Л.Гордієнка, А.Соловйової, Г.Голубової¹. Практично у всіх публікаціях більше уваги приділяється його революційній діяльності. Говориться про нелегальну революційну роботу І.С.Клименка в Києві, Ростові, Харкові, про сибірське заслання, участь у встановленні радянської влади на Україні. Згадуються яскраві сторінки біографії: робота в керівництві одеського підпілля, бойовий шлях на посту комісара 45-ї стрілецької дивізії та інші події. Традиційно висвітлюючи найбільш відомі епізоди діяльності І.С.Клименка, більшість авторів перераховують основні дати його біографії, не вдаючись до більш глибокого аналізу. В цьому плані багато статей дуже схожі між собою за змістом і більше нагадують витяг з особової справи.

На відміну від зазначених вище статей деяке виключення становлять деякі енциклопедичні праці: Українська енциклопедія історії України. Т.2. К., 1970. С.394-395; Украинская Советская Энциклопедия. Т.5. К., 1981. С.124; Український Радянський енциклопедичний словник. Т.2. К., 1987. С.94; Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. К., 1987. С.259.

¹ Комарова І. Народний комісар // Сіл. вісті. 1971. 9 вер; Случевська С. Боець ленінського гарту // Рад. Україна. 1971. 9 вер.; Кровський В. Один из ленинской когорты // Правда Украины. 1971. 8 сент.; Райтер А. Улица Ивана Клименко // Вечерняя Одесса. 1977. 7 дек.; Василенко В. Пример служения народу // Правда Украины. 1981. 9 сент.; Гордієнко Л. В ім'я майбутнього // Рад. Україна. 1981. 9 вер.; Соловйова А., Голубова Г. Солдат більшовицького гарту // Сіл. вісті. 1981. 9 вер.

лять дві газетні публікації М.М.Клименка¹. В них особливого інтересу заслуговують нові матеріали про перебування І.Є.Клименка у Наримському засланні в 1915 - 1916 рр., про участь його у роботі V Всеукраїнського і I Всесоюзного з'їздів, про його діяльність на посту голови Сибкрайвиконкому в 1930 р. При цьому автору не вдалося уникнути ряду фактичних помилок.

Таким чином, політична біографія І.Є.Клименка і до цього часу розкрита багато в чому поверхово і недостатньо об'єктивно. Сьогодні, в умовах переосмислення історичного досвіду, вона заслуговує всебічного висвітлення і дальшого більш повного, глибокого вивчення.

Мета і завдання дослідження. Поставивши метю дослідження висвітлення політичної і господарської діяльності І.Є.Клименка у 1917-1937 рр., автор визначив такі завдання:

- показати участь І.Є.Клименка в революційних подіях на Україні, його діяльність у більшовицькому підпіллі в період іноземної воєнної інтервенції на Півдні України;

- вивчити роботу І.Є.Клименка на Україні в органах радянської влади в часи громадянської війни і перші післявоєнні роки, проаналізувати його роль у здійсненні політики "воєнного комунізму" на місцях;

- висвітлити найважливіші напрями діяльності І.Є.Клименка на постах наркома землеробства України і другого секретаря ЦК КП/б/У;

- розкрити зміст основних моментів біографії І.Є.Клименка в останнє десятиліття його життя і діяльності, коли він працював за межами України.

Хронологічні рамки роботи обмежуються періодом діяльності І.Є.Клименка на Україні та за її межами, починаючи з середини 1917 р., коли він повернувся в Київ із сибірського заслання і до його трагічної загибелі у 1937 р. При цьому автор керувався тим, що революційна діяльність І.Є.Клименка до 1917 р. вже знайшла своє досить докладне висвітлення у наявній літературі, а також виходив з того, що обраний період є найбільш яскравим і змістовним в політичній біографії І.Є.Клименка, коли він мав можливість найбільш повно реалізувати себе як політичний діяч.

Джерельна база дослідження включає в себе досить широке коло

¹ Клименко М. Делегат съездов Советов // Ленинская правда. Орган Парабельского райкома КПСС и районного совета народных депутатов Томской области. 1982. 2,4,9,14,16 дек.; Його ж. Делегат від Київщини // Київська правда. 1982. 2 вер.

документів і матеріалів. При підготовці дисертації автор прагнув вивчити якомога більшу їх кількість і відібрати з усієї сукупності джерел найбільш цінні для реалізації поставлених завдань.

Менша частина з використаних в роботі документів опублікована. Це державні акти, стенографічні звіти і рішення партійних з'їздів, конференцій та пленумів, інші документи¹. Ці джерела цінні насамперед тим, що дозволяють відтворити історичний фон, відображають офіційну ідеологію досліджуваного періоду і тим самим дають змогу краще оцінити обстановку, в якій проходила діяльність І.С.Клименка, та мотиви його вчинків.

Основна частина використаних в роботі документів зосереджена в архівах. Автором вивчена значна кількість документів, які зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України; Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України; Російському центрі зберігання і використання документів нової історії; Центральному державному архіві радянської армії; державних архівах Київської, Дніпропетровської та Одеської областей. В цілому в дисертації використано матеріали 16 фондів, 80 справ.

Всю сукупність використаних архівних документів, зважаючи на їх чисельність і різноманітність, можна розбити на такі основні групи.

Перша група - документи центральних органів та місцевих організацій ВКП/б/ та КП/б/У. Ця група документів найбільш цінна з точ-

¹ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам /1917-1957 гг./ Т.1. 1917-1928 гг. М., 1957; Т.2. 1929-1945 гг. М., 1957; Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК /1896-1986/. Т.3 1922-1925. М., 1984; Т.4. 1926-1929. М., 1984; Т.5. 1929-1932. М., 1984; Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т.1. 1918-1941. К., 1976; XVI съезд ВКП/б/. Стенографический отчет. М. Л., 1930; Шестнадцатая конференция ВКП/б/. Апрель 1929 г. Стенографический отчет. М., 1962; Документы свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации, 1927-1932 гг. М., 1969. В огне гражданской войны. Сб. док. и матер. /Из истории борьбы трудящихся Одесщины против объединенных сил внутренней и внешней контрреволюции в период гражданской войны и иностранной военной интервенции /1918 - ноябрь 1920/. Одесса., 1962; Бюллетень V Всеукраинской конференции КП/б/У. №3. Харьков, 1920 та ін.

ки зору об'єму та змісту інформації. Стенографічні звіти пленумів ЦК, протоколи засідань політбюро, оргбюро, секретаріату ЦК КП/б/У, протоколи засідань Катеринославського і Одеського губернських та Сибірського крайового партійних комітетів, листи, записки та інші документи дозволяють розкрити "кухню" прийняття багатьох важливих рішень, дають цінний матеріал про партійну та радянську діяльність І.Є.Клименка.

Не менш важливою є друга група документів - документи центральних та місцевих органів влади і управління. Сюди увійшли матеріали Всеукраїнських та губернських з'їздів Рад, протоколи засідань Всеукрравкому, Катеринославського та Одеського губернських ревкомів і губвиконкомів, Наркоматів землеробства УРСР та СРСР, Наркомату шляхів сполучення СРСР та інші документи. Вони є важливими для характеристики роботи І.Є.Клименка в губернських органах влади на Україні та його діяльності в керівництві ряду совзних та республіканських наркоматів.

Цінною є третя група архівних документів, куди увійшли спогади соратників І.Є.Клименка по революційній боротьбі, сучасників, які знали його по спільній роботі. Ця група документів, поряд з мемуарною літературою, становить особливу цінність для опису діяльності І.Є.Клименка в одеському підпіллі під час іноземної воєнної інтервенції кінця 1918 - початку 1919 рр.

Четверта група архівних документів найменш чисельна. Її складають лише декілька інформативного характеру документів з фонду управління 45-ї стрілецької дивізії, що дають деякі дані про роботу І.Є.Клименка комісаром цієї дивізії.

Велику групу джерел становить періодична преса: газети "Голос социал-демократа" /Київ/, "Киевский печатник", "Известия Киевского Совета рабочих и солдатских депутатов", "Коммунист" /орган ЦК КП/б/У/, "Вісті ВУЦВК", "Селянська правда", "Одесский коммунист", "Известия Одесского губревкома", "К труда" /Катеринослав/, "Правда", "Беднота", "Кооперативная жизнь", "Советская Сибирь", "Гудок", "Социалистическое земледелие"; журнали "Советское строительство на Екатеринославщине", "На советском посту" /орган Сибкрайвиконкому/, "Бюллетень Народного комиссариата земледелия УССР", "Пути сельского хозяйства", "Коллективист", "Сельскохозяйственная кооперация" та ін.

На сторінках цих видань, що виходили в різні роки, зосереджена значна кількість матеріалів, які розкривають діяльність партійних організацій, органів влади і управління, до яких мав відношення

І.Є.Клименко. Іноді преса є основним, навіть єдиним джерелом.

Періодична преса має важливе значення ще й у тому плані, що в ній опубліковані численні статті і виступи самого І.Є.Клименка. В процесі роботи автору вдалося виявити їх в більшості із вказаних, а також в ряді інших видань. Наприклад, тільки в газеті "Коммунист" /орган ЦК КП/б/У/ за 1922-1924 рр. опубліковано 15 його статей, не рахуючи багатьох виступів на з'їздах, сесіях, конференціях і т.п. Цінність власних публікацій І.Є.Клименка як джерела полягає в тому, що в них відображена позиція автора, його відношення до викладеного матеріалу.

Значна кількість цінних фактів міститься в мемуарній літературі, основна частина якої виходила в 20-ті роки. Більше всього мемуарів, в яких згадується І.Є.Клименко, присвячено одеському більшовицькому підпіллю кінця 1918 - початку 1919 рр. Це спогади П.Балкуна, Т.Жгенти, О.Фельдмана, О.Соколовської, С.Трайтелович та інших¹. Становлять інтерес також спогади учасників інших важливих подій, до яких мав відношення І.Є.Клименко. В цьому плані слід відмітити роботи І.Кулика, М.Майорова, В.Логінова, А.Верхотурського².

Спогади залишив і сам І.Є.Клименко. Правда обмежуються вони лише однією статтею³. В ній він коротко характеризує повстання київських робітників проти Центральної Ради у січні 1918 р. і описує події часів своєї підпільної діяльності в Одесі - спробу збройного

¹ Балкун Ф. Интервенция в Одессе /1918-1919 гг./ // Пролетарская революция. 1923. №6 /18/. С.196-221; Воспоминания Тенгиза Жгенти // Красные партизаны на Одешине 1918-1919 гг. О., 1927. С.5-10; Фельдман О. Визволення в'язнів з Одеської в'язниці // Літопис революції. 1928. №3. С.235-237; Соколовська О. Одеська епопея кінця 1918 і початку 1919 року // Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні. К., 1967. С.293-352; Трайтелович С. В Одесском подполье // Этих дней не смолкнет слава. М., 1958. С.225-232 та ін.

² Кулик И. Октябрьские дни в Киеве // Летопись революции. 1922. №1. С.39-43; Майоров М. На путях к I съезду КП/б/У /К Таганрогу/ // Там же. 1928. №4. С.7-24; Логинов В. Революционный Харьков в эпоху немецкой оккупации // Там же. 1925. №2. С.11-17; Верхотурский А. Прорыв Южной группы. К., 1924.

³ Клименко И. Из прошлого революционной борьбы на Украине // Звезда-Зоря. Орган Екатеринославского губпарткома КП/б/У. 1921. №29. С.46-48.

виступу і захоплення влади у грудні 1918 р. Причому в цій статті він зробив спробу проаналізувати причини труднощів, які зустрічались на шляху встановлення радянської влади на Україні.

Окремі факти про діяльність І.Є.Клименка знайдені нами і в мемуарах авторів, які належали до опозиційного більшовицького табору. Зокрема, З.Д.Арбатов торкається його роботи в Катеринославі на посту голови губвиконкому у 1921 р.¹

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше зроблена спроба комплексного і дійсно об'єктивного дослідження великого і змістовного періоду в політичній біографії І.Є.Клименка - відомого державного і партійного діяча. У виробленні авторської позиції враховувались нові підходи і оцінки подій, що мають відношення до теми дослідження.

Практичне значення роботи. Зібрані факти можна використовувати в навчальній роботі у вищих та середніх навчальних закладах, при висвітленні практики здійснення політики "воєнного комунізму" та непівських перетворень на Україні, проблем внутріпартійної боротьби у 20-і рр., становлення командно-адміністративної системи в СРСР, а також при читанні спецкурсів, що розкривають політичні біографії відомих державних діячів України.

Проаналізований у дисертації біографічний матеріал про діяльність І.Є.Клименка може бути використаний у подальших наукових дослідженнях, присвячених йому особисто, та при написанні персоналій політичних діячів, які були його соратниками.

Апробація дослідження. Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського державного університету. Окремі положення дослідження повідомлялись автором на міжвузівській науковій студентській конференції з історичного краєзнавства /Кіровоград, 1989/ та підсумкової конференції з науково-дослідної роботи професорсько-викладацького складу Кіровоградського державного педінституту /лютий 1993 р./.

II. СТРУКТУРА І КОРОТКИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, чотирьох глав, висновків, списку використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтована актуальність теми, охарактеризований сту-

¹ Арбатов З.Д. Катеринославі 1917-1922 гг. // Архив русской революции. В 22-х т. Т.12. М., 1991. С.83-148.

пільн вивчення проблеми, визначені мета і основні завдання дослідження, його новизна та хронологічні рамки, розкрита джерельна і методологічна база дисертації.

В першій главі "І.С.Клименко в перші роки революції на Україні", автор висвітлює політичну біографію І.С.Клименка з середини 1917 р. до початку 1919 р. Повернувшись в середині 1917 р. із сибірського заслання на Україну, І.С.Клименко, який вже повністю сформувався як революціонер, та мав за плечима п'ятирічний стаж перебування в більшовицькій партії, активно включився в революційну діяльність.

Велику увагу більшовики приділяли роботі у масових пролетарських організаціях, зокрема в професійних спілках. Київська організація РСДРП, в якій працював І.С.Клименко, направила своїх досвідчених працівників в усі профспілки міста. Погіршення умов життя трудящих в обстановці поглиблення економічної і політичної кризи сприяло підвищенню популярності гасел більшовиків. Поступово зростає і їх вплив у профспілках. І.С.Клименку, який працював секретарем профспілки друкарів Києва, вдалося разом зі своїми товаришами підпорядкувати згодом профспілку друкарів більшовицькому впливу.

Як один з керівників профспілкового руху у Києві І.С.Клименко відіграв помітну роль у протистоянні українських більшовиків спочатку з Тимчасовим урядом, а потім з Центральною Радою. За той нетривалий період, коли більшовики за допомогою Радянської Росії змогли захопити і утримати владу на більшій частині України, І.С.Клименко деякий час був також членом першого українського радянського уряду - Народного секретаріату. У березні 1918 р. він займав посаду народного секретаря праці.

Потім протягом року І.С.Клименко перебував на нелегальній роботі. Вів активну діяльність у харківському і особливо в одеському підпіллі, де в кінці 1918 - на початку 1919 рр. був одним з керівників нелегального обкому КП/б/У. Автор наводить яскраві факти діяльності І.С.Клименка в одеському підпіллі і аналізує його політичні позиції у прийнятті важливих рішень керівництвом більшовицького підпілля. Зокрема, відмічає як негативний фактор найбільш жорстку серед керівників цього підпілля позицію І.С.Клименка в питаннях про міру співробітництва з іншими соціалістичними партіями. Багато було зроблено І.С.Клименком у справі керівництва партизанськими загонами та координації діяльності місцевих партійних організацій, що підпорядковувались одеському підпільному обкому КП/б/У.

З встановленням у квітні 1919 р. радянської влади на Одещині подальша діяльність І.С.Клименка /крім другої половини 1919 р., коли він знаходився на фронті/ була пов'язана з мирним будівництвом. Однак ще декілька років мирним його можна було назвати лише відносно, адже творення нового суспільства здійснювалось більшовиками в жорстких рамках політики "воєнного комунізму".

Друга глава - "Участь І.С.Клименка у здійсненні політики "воєнного комунізму".

Соціально-економічні заходи радянської влади в роки громадянської війни привели до створення системи "воєнного комунізму", яка являла собою не тільки економічну політику, але й відповідну для неї політичну діяльність правлячої партії і органів влади. У главі автором розглядається діяльність І.С.Клименка в 1919 р. /у другий період радянської влади на Україні/ і на протязі 1920-1921 рр., яка була присвячена реалізації на місцях політики "воєнного комунізму". Працюючи в Одесі, Києві, Катеринославі на керівних постах в органах радянської влади, він доклав немало зусиль для практичного виконання продрозверстки, загальної трудової повинності та інших складових цієї політики. Умови надзвичайності, характерні для громадянської війни і перших післявоєнних років, зумовлювали зміст і методи діяльності І.С.Клименка на займаних посадах. Навіть коли закінчилась громадянська війна і почався перехід до непу, то в діяльності органів радянської влади, очолюваних Клименком, ще зберігались рецидиви політики "воєнного комунізму".

Протягом досліджуваного періоду у його радянській роботі на місцевому рівні знайшли, на жаль, своє відображення і багато негативних сторін політики радянської влади в ці роки: червоний терор, який, здійснюючись планомірно і систематично, ставав свідомою дією, знаряддям влади; насильно здійснювана продрозверстка, що наносила удар по сільськогосподарських продуктивних силах; рішуче і нещадне придушення масового селянського руху, викликаного неправильною і відживаючою економічною політикою пролетарської влади; переслідування представників різних політичних партій, які знаходились в опозиції більшовикам і взагалі всіх невдоволених політикою радянської влади, що посміли висловити це відверто і таке ін.

Автор наводить підтвердження цьому на прикладах його участі в кампаніях боротьби з так званим "куркульським бандитизмом", "натиску на куркуля", якими Клименко здійснював безпосереднє керівництво в Одеській та Катеринославській губерніях, придушення страй-

ку залізничників у Катеринославі в 1921 р. та інших фактах. Слідуючи директивам більшовицької партії, він не зупинявся перед крайніми заходами там, де це від нього вимагалось. Його "тверда рука" викликала навіть невдоволеність "знизу" /неприйняття одеськими профспілками його методів керівництва стало причиною відкликання І.Є.Клименка з поста голови Одеського губревкому у кінці 1920 р./, але не "зверху". Жорстка класова позиція, неминуча в умовах класового протистояння, у Клименка була виражена дуже яскраво.

Разом з тим автор не вбачає у діяльності І.Є.Клименка в цей період прояв лише "руйнівного" начала, тільки лише негативні моменти, розрізняючи проведення на практиці принципово неправильної політики від повсякденної напруженої роботи по забезпеченню в найтяжчих умовах громадянської війни і післявоєнної розрухи хоч якоїсь життєдіяльності губерній, в керівництві яких він перебував. Тут часто без твердої руки здійснити що-небудь було просто неможливо.

Третя глава "Діяльність І.Є.Клименка у складі видого партійно-державного керівництва України" охоплює період з 1922 по 1927 рр.

Ці роки були найбільш активним і плідним періодом в діяльності І.Є.Клименка. Працюючи спочатку народним комісаром землеробства України, а потім другим секретарем ЦК КП/б/У, він в силу свого високого становища зміг справити помітний вплив на вирішення проблем, до яких був причетним.

Перебування І.Є.Клименка на цих постах прийшлося повністю на період непу, що зумовило еволюцію його поглядів і методів діяльності в порівнянні з періодом "воєнного комунізму". Здійснення "непівських перетворень в економічній і політичній сферах проходило непросто, і значною частиною тих, хто робив революцію, не сприймалось як політика, задумана "всерйоз і надовго". І.Є.Клименко зміг "перебудуватись" сам і зміг впливати на своїх товаришів по партії у виробленні колективних рішень з найважливіших питань.

Керівництво Народним комісаріатом землеробства України, одним з найбільш крупних і важливих наркоматів республіки, в якій більшість населення становили селяни, було відповідальною ділянкою роботи. І.Є.Клименко прийняв цей комісаріат в тяжкому 1922 р., коли післявоєнна розруха тяжко відобразилась на сільському господарстві, яке переживало до того ж наслідки голоду. За три неповних роки його перебування на цьому посту відбудова сільського господарства України була майже закінчена. Свою роль в досягненні цього результату відіграв і І.Є.Клименко. Не будучи спеціалістом-аграрником,

він все ж зробив немало для сільського господарства за рахунок того, що зміцнив керівництво галузеву на всіх ланках і сприяв посиленню уваги на вищому рівні до потреб цієї сфери народного господарства. І.Є.Клименко був причетним до вирішення багатьох питань сільського господарства: землевпорядкування, колективізації, кооперування та ін.

Особливо слід відмітити його значну роль у виробленні політики партії на селі, активне відстоювання курсу на зближення з селянином-середняком. В середині 20-х років важко впізнати в поглядах Клименка, який гаряче відстоював інтереси селян-середняків і відбивав на пленумі ЦК КП/б/У нападки деяких своїх товаришів по партії в тому, що він нібито проповідує "куркульську" точку зору, того Клименка, який ще в 1921 році закликав розпалювати на селі "громадянську війну".

В 1925-1927 рр. І.Є.Клименко працював другим секретарем ЦК КП/б/У. Його діяльність в цей період була різноплановою і неоднозначною. В ній можна відзначити немало позитивного, зокрема, активну участь І.Є.Клименка у вирішенні питання про реорганізацію комітетів незаможних селян. КНС, що існували на селі з 1920 р., у своєму старому вигляді заважали ліквідації в українському селі "воєнно-комуністичних" пережитків, проведенню курсу партії на зближення з середняком. І.Є.Клименко очолив підготовчу роботу для політичного вирішення питання про реорганізацію КНС. В липні 1925 р. пленум ЦК КП/б/У прийняв відповідне рішення, за яким комнезами на селі зберігались, але перетворювались з політичних організацій з певними адміністративними функціями у добровільні громадські організації.

Однак далеко не все в роботі І.Є.Клименка як другого секретаря ЦК КП/б/У можна оцінити позитивно. На його діяльності в цей період, характерний гострою внутріпартійною боротьбою в більшовицькій партії, лежить печать активного неприйняття всього того, що за його переконаннями заважало єдності партії. Він не бачив, або не хотів бачити правильно поставлених опозицією питань, що стосувались внутріпартійної демократії. Цим самим він з висоти займаної посади в певній мірі сприяв згортанню демократичних процесів, створенню сталінської "монолітної" партії і тим самим становленню і зміцненню тоталітарної держави. При його діяльній участі проводилась ліквідація останньої /крім КП/б/У/ політичної партії на Україні - УКП. В питаннях українізації, яка здійснювалась в той час на Україні, І.Є.Клименко, як і багато хто в керівництві КП/б/У, підтримав лі-

нію генсека Л.М.Кагановича. Але, разом з тим, неспрацьованість з Кагановичем привела до залишення Клименком в кінці 1927 р. України. Більше для роботи сюди він вже ніколи не повертався.

В четвертій главі "На керівній роботі за межами України. Останнє десятиліття життя і діяльності І.Є.Клименка" автор розкривав найважливіші моменти біографії І.Є.Клименка в період 1928-1937 рр.

Працюючи в 1928-1929 рр. заступником наркома землеробства РРФСР, а з кінця 1929 р. заступником наркома у союзному Наркомземі І.Є.Клименко взяв активну участь в розробці багатьох важливих питань сільськогосподарської політики. Був безпосередньо причетним до організації широкого запровадження в сільське господарство машинно-тракторних станцій, активно підтримувавши перед видим державним керівництвом досвід організатора першої МТС агронсма О.М.Маркевича та очоливши в 1929 р. правління всесоюзного Трактороцентру.

І.Є.Клименко зарекомендував себе активним прибічником колективізації. Він приймав участь у виробленні важливих рішень, пов'язаних з нею, в тому числі й негативних, що відроджували рецидиви "воєнного комунізму" на селі. На конкретних прикладах автором відмічено, що, не виходячи в цілому за рамки стратегічного курсу, взятого сталінським керівництвом в цих питаннях, І.Є.Клименко в ряді тактичних моментів намагався все ж пропонувати більш реалістичні підходи.

З початку 1930 р. І.Є.Клименко працював головою Сибірського крайвиконкому. Однак на цій посаді він пропрацював лише півроку. Причиною цього стала справа про так звану "безпринципну групівчину" в керівництві Сибірської парторганізації, до якої він був причетним. У главі детально аналізується суть цієї справи. Більша частина членів бюро Сибкрайкому, з якою в цілому був солідарний і Клименко, звернулася до Сталіна з аргументованою пропозицією про заміну Р.Ейхе на посту першого секретаря Сибкрайкому. Однак об'єктивно вони вступали в певні суперечності зі сталінськими методами керівництва, що насаджувались Р.Ейхе. В результаті одержалась досить парадоксальна ситуація. Хоча члени групи апелювали до Сталіна, однак фактично в певній мірі становили опозицію сталінському курсу, який проводив Ейхе в Сибіру. І.Є.Клименко і ще ряд осіб були піддані критиці в постанові ЦК ВКП/б/, звинувачені в "групівщині" і зняті із займаних посад.

Ця справа стала причиною зниження статусу І.Є.Клименка в номенклатурній ієрархії. Він фактично був підданий опалі, займаючи вже не такі високі пости, як раніше. Знаходячись на явно "програтних"

посадах і повільно скочучись вниз по службовій лінії, І.Є.Клименко і багато таких же як він, могли служити "стрілочниками", через яких можна було "випускати пар", списуючи на них багато недоліків в тій чи іншій сфері господарювання, не змінюючи саму систему. Доживши в такому становищі до тяжких часів сталінських репресій, свідомо розпалюваного масового психозу по вишукуванню "шкідників" і "ворогів народу", І.Є.Клименко міг стати зручною мішенню для якої-небудь чергової "справи". Так і сталося в 1937 р., коли він разом зі своїми колегами по головному зерновому управлінню Наркомзему СРСР був необгрунтовано звинувачений у шкідництві. Висунуті йому звинувачення були безпідставними, що автор, не обмежуючись відомим фактом правової реабілітації І.Є.Клименка в 1956 р., намагався довести і в дисертації, аналізуючи відповідні документи.

26 листопада 1937 р. І.Є.Клименко був розстріляний. Так трагічно обірвалось життя цього діяча, якого спіткала доля багатьох кращих партійних і радянських кадрів, що стали жертвами сталінських репресій.

У висновках автором підведені підсумки проведеного дослідження, зроблені необхідні узагальнення, запропоновані рекомендації по практичному використанню матеріалів дисертаційної роботи.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях автора:

1. Діяльність І.Є.Клименка у нашому краї // Міжвузівська наукова студентська конференція з історичного краєзнавства /Тези доповідей/. Кіровоград, 1989. С.60-62.

2. Деятельность И.Е.Клименко на Украине в 1922-1924 годы // Современная публицистика и историко-партийная наука. Сборник научных трудов. Днепропетровск, 1991. С.146-153.

3. К вопросу о "беспринципной групповщине" в Сибирской парторганизации в 1930 году // Актуальные вопросы политической истории России и Украины. Сборник научных трудов. Днепропетровск, 1992. С.149-158.

465499

465499

AB 27.839

AB 27.839